

چالش‌های جدید فراروی امنیت غذایی در جهان و پیشگیری از اثرات آن بر توسعه آتی کشور با تکیه بر الگوی بومی و اسلامی سیده فریناز صارم نژاد نمینی^۱، رقیه فرساد اختر^۲

چکیده

امنیت غذایی سنگ بنای جامعه توسعه‌یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی و جسمی اعضای آن به‌شمار می‌رود. غذا موضوعی راهبردی است که تحت تاثیر عوامل سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فن‌آوری، بین‌المللی و زیست‌محیطی می‌باشد. بحران امنیت غذایی کل جهان از جمله کشورمان را تحت تاثیر قرار می‌دهد. در نقشه جهانی امنیت غذایی که اخیراً منتشر شده، ایران جزء مناطق پرخطر قرار گرفته است. موانعی هم‌چون تخریب زمین‌های کشاورزی، تغییرات آب و هوایی، خشکسالی‌ها، بحران آب، قیمت بالای انرژی، افت سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی و افزایش ضایعات غذایی، پایداری امنیت غذایی را تحت تأثیر قرار داده است. تخریب هر هکتار زمین کشاورزی در کشور، بر هم زنده امنیت غذایی ۲۰ نفر است. لذا امنیت غذایی از عناصر استراتژیک برای آینده بوده و به‌عنوان هدف توسعه هزاره سوم معرفی شده است. تامین امنیت غذایی به‌شیوه‌ای علمی، نیازمند به‌کارگیری روشی حساب شده برای رفع مشکلات غذا و چارچوب تعریف شده به‌منظور برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه است. با توجه به تاکید مقام معظم رهبری بر تامین امنیت غذا و اصلاح الگوی مصرف در بندهای ۷ و ۸ سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی» و از آنجایی که همه آحاد ملت مخاطب این سیاست‌ها هستند، رویارویی با چالش‌های جدی تامین مواد غذایی در آینده و مدیریت آن‌ها نیازمند حرکت جهادی دولت و نیز تمام اقشار جامعه در سراسر سیستم غذایی اعم از تولیدکنندگان، فروشندگان و مصرف‌کنندگان می‌باشد. لذا هدف از این پژوهش بررسی چالش‌های نوین فراروی امنیت غذایی جهانی و راهکارهای علمی موجود برای مقابله با آن، هم‌چنین نیل به امنیت غذایی از طریق فرهنگ‌سازی، اصلاح الگوی مصرف و جلوگیری از اسراف با تکیه بر الگوی علمی و بومی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی می‌باشد.

^۱ دانشجوی کارشناسی ارشد مهندسی مواد و طراحی صنایع غذایی، دانشگاه علوم کشاورزی و منابع طبیعی گرگان

saramnejadf@yahoo.com

^۲ دکتری حرفه‌ای

واژگان کلیدی: امنیت غذایی، توسعه، اقتصاد مقاومتی، حرکت جهادی، الگوی مصرف

۱- مقدمه

در طول چند دهه آینده، جهان با چالش‌هایی در رابطه با امنیت غذایی، توسعه اقتصادی، محیط زیست و بحران آب مواجه است. جهان نیازمند امنیت غذایی، کشاورزی به-منظور کمک به توسعه اقتصادی فراگیر و نیز کاهش اثرات کشاورزی بر محیط زیست است. مفهوم امنیت غذایی بسیار گسترده است و به وسیله تعامل دامنه‌ای از عوامل زیست‌شناختی، اقتصادی، اجتماعی، کشاورزی و فیزیکی تعیین می‌شود. تاکنون تعاریف مختلفی از امنیت غذایی ارائه شده اما تعریف بانک جهانی در سال ۱۹۸۶ بیش از همه مورد رجوع قرار گرفته است. این تعریف لزوم دسترسی همه مردم در تمام اوقات، به غذای کافی برای داشتن یک زندگی سالم را متذکر می‌شود. سه عنصر موجود بودن غذا^۳، دسترسی به غذا^۴ و پایداری در دریافت غذا^۵ محورهای اصلی این تعریف می‌باشند. موجود بودن غذا شامل میزان مواد غذایی در مرزهای ملی از طریق تولید داخلی و واردات مواد غذایی می‌باشد و مفهوم دسترسی به غذا نیز دسترسی فیزیکی و اقتصادی به منابع، جهت تامین اقلام غذایی مورد نیاز جامعه و پایداری در دریافت غذا، ثبات و پایداری دریافت ارزش‌های غذایی مورد نیاز جامعه می‌باشد.

امنیت غذایی سنگ بنای یک جامعه توسعه یافته و عنصر اصلی سلامت فکری، روانی و جسمی اعضای آن به شمار می‌رود. به عبارت دیگر، امنیت غذایی به معنای علمی، روشی حساب شده برای رفع مشکلات غذا و تغذیه و چارچوب تعریف شده برای برنامه‌ریزی و مدیریت توسعه است.

دستیابی به امنیت غذایی نه تنها نیازمند افزایش دسترسی به غذا می‌باشد بلکه عرضه مواد غذایی نیز در این رابطه حائز اهمیت است. عرضه مواد غذایی خود وابسته به پایداری محیط زیست است، اما بسیاری از شالوده‌های زیست محیطی عرضه مواد غذایی در حال تخریب و یا با محدودیت روبرو هستند، و این امر رسیدن به امنیت غذایی را مشکل‌تر می-

³ Availability

⁴ Accessibility

⁵ Sustainability

سازد. از طرف دیگر سیستم‌های تولید مواد غذایی خود در حال کمک به این تخریب هستند. الگوی مصرف مواد غذایی نیز پایداری امنیت غذایی را تحت تأثیر قرار داده است. لذا برای تامین امنیت غذایی در یک کشور و نظام اجتماعی باید سازمان‌ها و نهادها با هم همکاری نزدیکی داشته باشند و با هماهنگی یک سازمان متولی امنیت غذایی، بر تولید یا واردات مواد و محصولات غذایی، فرهنگ سازی، آموزش و تبلیغ، آگاهی دادن به جامعه و سیاست گذاری‌های کلان اقتصادی نقش ایفا کنند.

۲- هدف

حدود یک میلیارد نفر در سراسر جهان غذای کافی برای تامین نیازهای خود را ندارند. این درحالی است که در سطح جهان، مقدار کالری تولید شده برای تغذیه جمعیت فعلی کافی است، اما دسترسی به رژیم غذایی سالم و مغذی در سراسر جهان نابرابرانه است. از مهم‌ترین دلایل این نابرابری‌ها زیاده‌خواهی جهان استکبار و کشورهای سلطه‌گر است که از مواد غذایی به‌عنوان حربه‌ای سیاسی علیه کشورهای جهان سوم بهره گرفته‌اند. وابستگی کشورهای کمتر توسعه یافته به واردات مواد غذایی از این کشورها باعث ضربه‌پذیری سیاسی و به مخاطره افتادن امنیت ملی آن‌ها شده است. این موضوع در شرایط تحریمی از اهمیت قابل ملاحظه‌ای برخوردار است.

سازمان غذا و کشاورزی (فائو) طی گزارشی اعلام کرده برای تامین غذای جمعیت ۹ میلیارد نفری جهان در سال ۲۰۵۰، باید دو برابر میزان کنونی تولید کرد. در حالی که برای تحقق این هدف باید موانعی مانند محدودیت زمین‌های کشاورزی، کمبود آب، قیمت بالای انرژی، افت سرمایه‌گذاری در زمینه تحقیقات کشاورزی و افزایش ضایعات غذایی را در نظر داشت.

غذا یک موضوع راهبردی است که تحت تاثیر عوامل بیرونی از جمله سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فن‌آوری، بین‌المللی و اکوسیستم می‌باشد. از این رو امنیت غذایی، به عنوان هدف توسعه هزاره سوم معرفی شده است. بحران امنیت غذایی مسئله‌ای است که کل جهان را تحت تاثیر قرار می‌دهد و کشور ما نیز از این امر مستثنی نیست. در نقشه جهانی امنیت غذایی که در سال ۲۰۰۸ منتشر شده، در تقسیم‌بندی کشورها به بسیار پرخطر، پرخطر، با خطر متوسط و کم خطر، کشورمان جزء مناطق پرخطر قرار گرفته است (شکل ۱).

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: بر سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

لذا با توجه به تاکید مقام معظم رهبری بر تامین امنیت غذا و اجرای سیاست‌های کلی اصلاح الگوی مصرف در بندهای ۷ و ۸ سیاست‌های کلی «اقتصاد مقاومتی» و از آنجایی که همه آحاد ملت مخاطب سیاست‌های اقتصاد مقاومتی هستند، رویارویی با چالش‌های تامین مواد غذایی در آینده و مدیریت آن‌ها فقط موضوعی برای دولت‌ها نیست بلکه شامل هرکس در سراسر سیستم غذایی اعم از تولیدکنندگان مواد غذایی، فروشندگان، مصرف‌کنندگان و تمام جامعه می‌شود.

بهبود امنیت غذایی، در اصل، تلاشی برای پاسخگویی به افزایش تقاضای مواد غذایی است، به طوری که سازگار با محیط‌زیست، به لحاظ اقتصادی پایدار در برابر تحولات بازارهای جهانی، دارای مکانیسم‌های توزیع مناسب و مقاوم به تغییرات جهانی آب و هوا باشد تا یک رژیم غذایی قابل قبول، سالم و مغذی برای تمام افراد جامعه فراهم آید.

لذا هدف از این پژوهش شناسایی و بررسی چالش‌های جدی فراروی امنیت غذایی، راهکارها و روش‌های علمی و مهندسی جدید برای کاهش ضایعات، بهبود وضع سرمایه‌گذاری در کشاورزی، تولید پایدار با استفاده از زمین و آب کمتر و بهینه‌سازی انرژی و به‌کارگیری فناوری‌های به‌روز و نوین، برای به حداکثر رساندن بهره‌وری و سلامت محصولات جهت نیل به امنیت غذایی از طریق فرهنگ‌سازی و اصلاح الگوی مصرف و جلوگیری از اسراف با تکیه بر الگوی علمی و بومی برآمده از فرهنگ انقلابی و اسلامی می‌باشد.

شکل ۱- امنیت غذا بر اساس تحلیل زیرساخت‌های کشاورزی، اقلیمی، اقتصادی، اجتماعی، بهداشتی و تغذیه‌ای به تفکیک استان‌ها

۳- مرور ادبیات و پیشینه بحث امنیت غذایی در جهان و ایران

منشا فکری بحث امنیت غذایی به عنوان یکی از مهمترین مؤلفه‌های امنیت ملی، به بحران غذا در اوایل دهه ۱۹۷۰ در جهان برمی گردد [۳]. براساس توصیه‌های سازمان خواربار جهانی، بر ضرورت اتخاذ سیاست‌های ملی امنیت غذایی توسط دولت‌ها به منظور تضمین کیفیت و سلامتی غذای قابل عرضه به شهروندان از طریق برقراری معیارهای ملی ایمنی تأکید شده است [۲].

نتایج محاسبه سطح امنیت غذایی خانوارهای ایرانی بر اساس AHFSI^۶ (شاخص کلی امنیت غذایی خانوار) نشان داد امنیت غذایی خانوارهای شهری طی سال‌های ۱۳۶۴-۱۳۷۹ روند صعودی داشته و مقدار عددی شاخص امنیت غذایی از ۸۷/۸ درصد در سال ۱۳۶۴ به ۹۶/۴ درصد در سال ۱۳۷۹ ارتقا یافته است. برای جامعه روستایی نیز از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۷۹ روند تأمین امنیت غذایی صعودی بوده به طوری که از حدود ۷۲ درصد در سال ۱۳۶۵ به ۹۴/۹ درصد در سال ۱۳۷۹ افزایش یافته است [۱].

نتایج بررسی اثر آزادسازی تجاری بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی با به‌کارگیری روش تصحیح خطای برداری و شاخص شدت تجاری و شاخص کلی امنیت غذایی خانوار نشان داد که میزان اثر در کوتاه‌مدت منفی و در بلندمدت مثبت است [۴]. در مطالعه دیگری آثار سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران با استفاده از شاخص کلی امنیت غذایی خانوار و شاخص معیار کلی حمایت و استفاده از مدل خود رگرسیون برداری مورد بررسی قرار گرفت و نتایج نشان داد که مجموع حمایت‌های قیمتی و نهاده‌ای از بخش کشاورزی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در کوتاه‌مدت اثر مثبت داشته‌اند، اما در بلندمدت خیر [۵].

بررسی اثر درآمدهای خارج از مزرعه بر امنیت و مواد غذایی در نیجریه نشان داد که این گونه درآمدها اثر مثبت هم روی امنیت غذایی و هم روی کیفیت و مقدار مواد غذایی می‌گذارد [۸].

⁶ Aggregate Household Food Security Index

در مطالعه‌ای با عنوان تفاوت‌های امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایالت پنجاب پاکستان و بررسی سطح امنیت غذایی در سطح ملی و خانوار، در گام نخست این نتیجه حاصل شد که سطح امنیت غذایی در سطح ملی هم‌تراز با سطح امنیت غذایی در سطح بین‌المللی است اما در سطح خانوار، ۲۵ درصد از ۶۲ خانوار مورد پرسش، امنیت غذایی مناسبی ندارند. در گام دوم و بررسی عوامل مؤثر بر امنیت غذایی نتایج نشان داد که درآمد ماهیانه، دارایی‌هایی دامی خانوار، اندازه خانوار تاثیر مثبت بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی می‌گذاشت [۹].

تجربه منتشر شده از کشور مالزی در سال ۲۰۰۲ در بهبود تغذیه و امنیت غذا به نقش مشارکت و همکاری بین بخشی دستگاه‌ها و چگونگی تداوم همکاری افراد مختلف بر سر اهداف مشترک تاکید دارد. سازوکار هماهنگی عملیاتی درون واحد سلامت خانواده در وزارت بهداشت قرار دارد و برنامه تدوین شده در تداوم و تقویت برنامه‌های قبلی نقش هماهنگی و پایش را بر عهده گرفته‌است [۷].

مرکز بین‌المللی تحقیقات سیاست غذا در گزارش سال ۲۰۱۱، تغییرات شدید آب و هوایی، ناپایداری قیمت مواد غذایی، بروز قحطی به دلیل جنگ و ناآرامی، بهره‌برداری بیش از حد از زمین و فرسایش، رشد جمعیت و تحولات سیاسی را از چالش‌های عمده جهانی در امر امنیت غذا برشمرده‌است. بر اساس این گزارش ۲۴ درصد زمین‌های کشاورزی دنیا دچار فرسایش شده و ۱ درصد آن از بهره‌برداری خارج گردیده، یعنی ۲۰ میلیون تن از تولید غلات در سال کاسته شده‌است [۱۲].

در تشریح کاربرد نظریه سیستمی و بین بخشی برای بهبود امنیت غذا و تغذیه، چهار عامل اثر گذار در ناامنی غذا و تغذیه معرفی شده‌اند [۱۱]:

- عوامل کلان: سیاست‌های بازار و تولید، مالکیت زمین و ابزار، هنجارهای اجتماعی و فرهنگی
- عوامل زراعی: از مرحله تولید مواد خام، نگهداری، تبدیل، بسته‌بندی، زنجیره تامین
- عوامل سلامتی: اختلال فیزیولوژیک و بیماری‌ها، آب و خوراک سالم
- عوامل زیست‌محیطی: تغییرات جوی و اکوسیستم، رشد جمعیت، توسعه اقتصادی، مهاجرت

در گزارشی تحت عنوان غذا برای ۹ میلیارد نفر، ضمن بررسی آینده امنیت غذا و تغذیه، بر جدی بودن خطر کمبود مواد غذایی در آینده و ایجاد شرایط دشوار برای کشورهای وابسته به واردات تاکید شده است [۱۰].

۴- امنیت غذایی: چالش‌های فرارو و راهکارها

۱.۴. موانع موجود بر سر راه دستیابی به امنیت غذایی

تا چند سال پیش، چنین پنداشته می‌شد که مشکل تغذیه در جهان حل شده است. در حقیقت شرایط نسبت به پنجاه سال گذشته بهبود یافته، اما با این حال بحران‌های پیچیده جدیدی فراروی امنیت غذایی جهان امروزی به وجود آمده است که آن را به مخاطره می‌اندازد.

عوامل متعددی از جمله کمبود تولید، رشد جمعیت، نوسانات قیمت، کاهش سرمایه‌گذاری در توسعه و تحقیقات کشاورزی، تغییر الگوی مصرف، تاثیر بخش کشاورزی بر محیط‌زیست و... دستیابی به امنیت غذایی را با چالش مواجه می‌سازد. بهبود امنیت غذایی شامل مجموعه پیچیده و به هم وابسته و پیوسته‌ای از مسائل مختلف از جمله کشاورزی، انرژی، محیط‌زیست، سیاست‌های دولت و... است. لذا به منظور بهبود امنیت غذایی بررسی چالش‌های فراروی آن ضروری می‌نماید. برخی از دلایل اصلی در زمینه چالش تامین امنیت غذایی در سطح جهان و کشورمان در نکات زیر خلاصه شده است.

۱.۱.۴. عوامل اجتماعی

عوامل اجتماعی شامل افزایش جمعیت، توسعه شهرنشینی، تغییر الگوی نیازهای مصرف کننده، ترجیحات، انتخاب‌ها، سلیقه‌ها، عادات نادرست مصرف گرای، بر تقاضا و مصرف بی‌رویه و اسراف مواد غذایی و میزان ضایعات و تولید زباله مؤثر است. مشکل اصلی غذایی در کشورهای توسعه یافته، مصرف زیاد بسیاری از مواد غذایی است در حالی که در کشورهای در حال توسعه این معضل به صورت فقر، گرسنگی و سوءتغذیه نمود یافته است. در برخی از کشورها، مواد غذایی هدر رفته در اثر ضایعات پس از برداشت محصول، به دلیل شکاف در زیرساخت‌های زنجیره‌ای مواد غذایی، از جمله کمبود امکانات ذخیره‌سازی مناسب برای محافظت در برابر عوامل محیطی خارجی و آفات، ممکن است تا ۴۰ درصد هم برسد.

افزایش رفاه و توسعه شهرنشینی باعث افزایش تقاضای مواد غذایی شده است. تغییر الگوی مصرف خصوصا در مورد محصولات گوشتی و لبنی به علت گسترش جمعیت در کشورهای در حال توسعه رخ داده است. طبق برآورد سازمان فائو با افزایش جمعیت به ۹/۳ میلیارد تا سال ۲۰۵۰، مصرف گوشت و فرآورده‌های لبنی به ترتیب به بیش از ۷۳ و ۵۸ درصد سطح فعلی خواهد رسید. برای پاسخگویی به این نیاز، میزان تولید مواد غذایی تا سال ۲۰۵۰ باید ۷۰ درصد افزایش یابد.

۲.۱.۴. اثرات زیست محیطی

تولید غذای بیش‌تر برای جمعیت رو به رشد جهان منجر به افزایش بهره‌برداری از محیط‌زیست شده است. افزایش جمعیت و استفاده بی‌رویه از منابع طبیعی، چالش حفاظت از مناطق جنگلی دارای ارزش بالا و تنوع زیستی را به دنبال خواهد داشت. تخریب محیط-زیست که حاصل فعالیت‌های نادرست کشاورزی است، با مشکلاتی مانند فرسایش خاک، آلودگی آب‌ها، انتشار گازهای گلخانه‌ای و از بین رفتن تنوع زیست محیطی و بروز خشکسالی‌ها، تهدیدی جدی علیه تولید جهانی غذا به شمار می‌رود.

در سال ۲۰۰۵ میلادی چین، هند و ایران به ترتیب رتبه‌های اول تا سوم برداشت بیش از حد از منابع زیرزمینی آب را داشته‌اند. ایران به طور متوسط سالانه پنج میلیارد مترمکعب آب بیش از ظرفیت لایه‌های آبدار زمین از آن‌ها بهره‌برداری می‌کند. این مقدار آب معادل آب مورد نیاز جهت تولید یک سوم کل غله تولیدی کشورمان است. چنان‌چه روند کنونی بدون برنامه‌ریزی‌های مدون و جدی ادامه یابد، متاسفانه در سال‌های آتی ناگزیر به فروش نفت برای واردات آب خواهیم بود.

بهره‌برداری بیش از حد بر خاک نیز تاثیر می‌گذارد. تجدید این منابع بسیار کند است و با توجه به نوع سنگ، بین ۵۰ تا ۱۰۰۰ سال طول می‌کشد تا یک لایه ۱ سانتی‌متری از خاک ایجاد شود. این در حالی است که عمل فرسایش بسیار سریع‌تر اتفاق می‌افتد.

موضوع کمبود زمین و خرید زمین در خارج از کشور (کشت فراسرزمینی) نیز در رابطه با بحث امنیت غذایی مطرح می‌گردد. از مجموع ۱۶۴ میلیون هکتار مساحت کشور نزدیک به ۳۰ درصد قابل استفاده می‌باشد که از این میزان حدود ۱۰ میلیون هکتار برای شهرها، روستاها و راه‌ها و ۲۵ میلیون هکتار برای کشاورزی و تامین منابع غذایی است. حدود ۱۸

میلیون هکتار از زمین‌های کشاورزی در اختیار بخش کشاورزی است به عبارتی کمتر از ۱۲ درصد از مساحت کشور قابل کشاورزی است. تخریب هر هکتار زمین کشاورزی، برهم زنده امنیت غذایی ۲۰ نفر است.

تغییرات آب و هوایی اثرات مستقیم و غیرمستقیمی بر تولید مواد غذایی دارد. افزایش دی اکسید کربن و سایر گازهای گلخانه‌ای باعث افزایش درجه حرارت، تغییر الگوهای بارندگی، افزایش بروز حوادثی هم‌چون طوفان‌ها، سیل، موج گرما و خشکسالی، بالا آمدن سطح دریا و اسیدی شدن اقیانوس‌ها شده‌است. تغییر آب و هوا هم‌چنین ممکن است منجر به شیوع آفات و بیماری‌ها در محصولات کشاورزی، به‌ویژه عفونت‌های مشترک انسان و دام شود.

۳.۱.۴. عوامل اقتصادی

شامل مسائل مربوط به تجارت، تصرف زمین، تولید و تقاضا، نوسانات بازارهای مواد غذایی، تامین و توزیع، تنظیم قیمت و در دسترس بودن به‌ویژه در کشورهای در حال توسعه است.

تجارت با فراهم آوردن امکان ورود محصولات کشاورزی از مکان‌های دارای مازاد به مکان کمبود، نقش بسیار مهمی در تضمین امنیت غذایی بر عهده دارد. تنها حدود ۱۵ درصد کالری در جهان از مرزهای بین‌المللی عبور می‌کند، اما برای کشورهای وابسته به واردات، این مقدار می‌تواند یک عامل نجات دهنده تلقی گردد. کشورهای صادرکننده مواد غذایی، عمدتاً در شمال آمریکا، آمریکا جنوبی، استرالیا، شرق اروپا و کشورهای شوروی سابق واقع شده‌است. کشورهای واردکننده غذایی به‌طور عمده در آمریکا مرکزی، غرب اروپا، آسیا، خاورمیانه و آفریقا هستند. در کشورمان نیز شاهد واردات بیش از ۸۰ درصد روغن، ۶-۵ میلیون تن گندم، ۱-۱/۵ میلیون تن برنج، و چندین میلیون تن علوفه‌های دامی، جو، شکر، ذرت و... هستیم.

نوسانات قیمت کالا و مواد غذایی یکی دیگر از عوامل تهدیدکننده امنیت غذایی است. امروزه تغییرات کوچک در تولید مواد غذایی اثرات چشمگیری بر قیمت‌ها دارد، به‌ویژه هنگامی که ذخایر غذا کم باشد، چرا که تقاضا برای مواد غذایی همچنان ادامه دارد حتی زمانی که قیمت افزایش می‌یابد. به عنوان مثال، خشکسالی سال ۲۰۱۰ در روسیه، تنها ۱

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

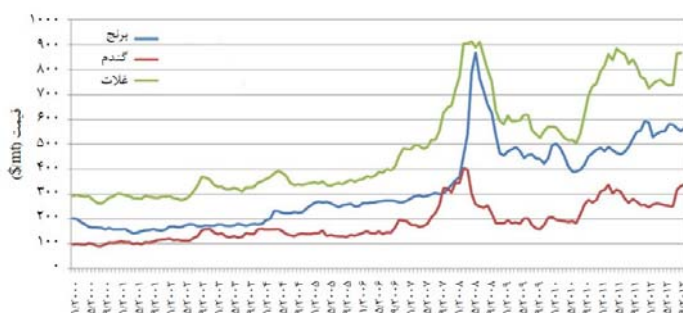
اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

درصد کاهش تولید جهانی غلات را به دنبال داشت، اما قیمت ۶۰ تا ۸۰ درصد افزایش یافت. در حالی که در سال ۲۰۰۹، با افزایش تولید، قیمت‌ها به شدت پایین آمده بود. این بی‌ثباتی‌ها منجر به ایجاد نگرانی‌هایی در مورد امنیت غذایی شده، به ویژه این که قیمت بالای مواد غذایی دارای اثرات شدیدتری بر فقیرترین مردم است.

۴.۱.۴. عوامل سیاسی

عوامل سیاسی مانند تغییر در سیاست‌های دولت، بی‌ثباتی‌های سیاسی و تداخل در بازار نیز به عنوان مانع قابل توجهی در رابطه با امنیت غذایی مطرح است. محدودیت‌های صادرات و ممنوعیت تجارت با انزوای بازارهای محلی و کاهش انگیزه کشاورزان برای گسترش تولید در آینده، منجر به افزایش قیمت‌ها می‌شود. برای مثال، در بحران مواد غذایی سال ۲۰۰۸، بیش از ۳۰ کشور متحمل محدودیت‌های صادرات شدند، که قیمت‌ها تحت تنش قرار گرفت (شکل ۲).

سرمایه‌گذاری بخش دولتی در تمام جنبه‌های کشاورزی در دو دهه گذشته، به ویژه در کشورهای در حال توسعه، کاهش یافته و سیستم‌های کشاورزی و غذایی اولویت‌های رقابت را در بحث سرمایه‌گذاری از دست داده‌اند.

شکل ۲- رژیم تغییر قیمتی به عنوان نتیجه‌ای از تغییر معادلات جهانی غذا

۲.۴. راه‌کارهای کاهش خطر امنیت غذایی

دستیابی به امنیت غذایی نیازمند اصلاحات خط‌مشی‌ها و سرمایه‌گذاری‌ها در زمینه‌های مختلف، از جمله منابع انسانی، توسعه زیرساخت‌های روستایی، تحقیقات کشاورزی، مدیریت منابع آبی، بهینه‌سازی انرژی، استفاده از صنایع و فناوری‌های نوین و... است.

اقدامات پیشرو باید علاوه بر افزایش تولید محصولات کشاورزی، با افزایش درآمد و کاهش فقر در مناطق روستایی همراه باشد. با چنین رویکردی، می‌توان انتظار افزایش تولید ۷۱ درصدی برای غلات و ۱۳۱ درصدی برای محصولات گوشتی را تا سال ۲۰۵۰ در جهان داشت.

۱.۲.۴. سرمایه‌گذاری در بخش نیروی انسانی

مطالعات نشان داده‌اند که رشد کشاورزی، حتی بیش از رشد صنعتی و یا شهری، منجر به کاهش فقر و گرسنگی می‌گردد. افزایش سرمایه‌گذاری دولتی در بخش کشاورزی و مؤثرتر کردن این کمک از اهمیت بسزایی برخوردار است. برای سرعت بخشیدن به بهبود امنیت غذایی، افزایش سرمایه‌گذاری در بخش نیروی انسانی ضروری است. در مناطق کشاورزی، آموزش کشاورزان با افزایش توانایی‌های آن‌ها در به کارگیری فن‌آوری‌های پیشرفته و مدیریت روش‌های زراعی، به دستیابی به بازده بالاتر از زمین کمک می‌کند.

۲.۲.۴. بهبود وضع زیرساخت‌های روستایی

توسعه زیرساخت‌های روستایی، از هزینه تولید و بازاریابی محصول کشاورزی کاسته و در نتیجه امرار معاش و درآمد کشاورزان بهبود می‌یابد. با افزایش میزان استفاده از زمین‌های موجود و ایجاد زمین‌های کشت جدید و نیز تحکیم ارتباط بین فعالیت‌های کشاورزی و غیرکشاورزی در مناطق روستایی و بین مناطق شهری و روستایی از طریق احداث جاده، تولید محصولات کشاورزی افزایش می‌یابد. سرمایه‌گذاری در این زمینه منجر به ایجاد فرصت‌های جدید اشتغال، افزایش دستمزد و بهره‌وری بالاتر می‌شود. سرمایه‌گذاری در بهداشت و تغذیه، از جمله آب آشامیدنی سالم، بهبود دفع فاضلاب، ایمن سازی و خدمات بهداشت عمومی نیز در ارتقاء بهره‌وری کشاورزی تاثیرگذار است.

۳.۲.۴. سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی

علاوه بر داشتن منابع اولیه محصولات کشاورزی و دامی مناسب، سرمایه‌گذاری در تحقیقات کشاورزی دارای نرخ بازگشت اقتصادی بالایی است. ارتقاء بهره‌وری کشاورزی در سراسر زنجیره با تحقیقات و فناوری و سرمایه‌گذاری بخش دولتی و خصوصی برای دستیابی به سطح قیمت مناسب و کاهش خطرات در عرضه و تولید پایدار ضروری است. به عنوان

مثال، یک استراتژی شامل تحقیق برای تولید گونه‌های جدید جهت رشد در مناطق با شرایط آب و هوایی دشوار است. این گونه که میزان تولید آن بیشتر از رقم فعلی است، زودتر می‌رسد و مقاومت آن به خشکی و بیماری بیشتر است. علاوه بر روش‌های تولید مرسوم، پیشرفت‌های اخیر، از جمله انتخاب به کمک نشانگر و تکنیک‌های کشت سلول و بافت، می‌تواند برای تولید محصولات کشاورزی در کشورهای در حال توسعه به کار رود.

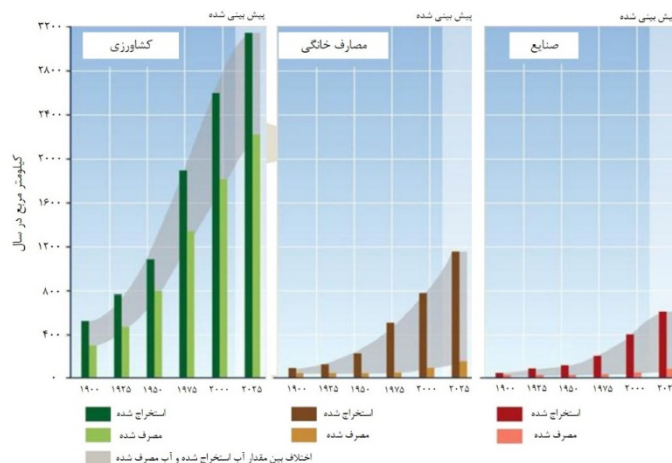
۴.۲.۴. مدیریت بهره‌برداری از منابع آبی

بخش کشاورزی بزرگ‌ترین مصرف کننده آب در سراسر جهان است که در عین حال از کمبود آن رنج می‌برد (شکل ۳). چالش کمبود آب با هزینه‌های فزاینده توسعه منابع آبی جدید، تخریب خاک در مناطق تحت آبیاری، کاهش آب‌های زیرزمینی، آلودگی آب و تخریب اکوسیستم به اوج خود رسیده است. از این رو، سرمایه‌گذاری برای توسعه زیرساخت‌ها و سیاست‌های مدیریت منابع آبی جدید مورد نیاز است. هرچند هزینه‌های اقتصادی و زیست‌محیطی آبیاری، بسیاری از سرمایه‌گذاری‌ها را دچار مشکل کرده، اما می‌توان با حفاظت از منابع آبی و افزایش بهره‌وری در سیستم‌های موجود و افزایش بهره‌وری محصول به ازاء هر واحد آب استفاده شده به نتایج مطلوبی دست یافت. با این وجود، تلاش‌های تحقیقاتی بیشتری باید بر کشاورزی دیم متمرکز شود. بهره‌برداری کامل از پتانسیل کشاورزی دیم نیازمند سرمایه‌گذاری در فن‌آوری‌های برداشت آب، اصلاح محصول و خدمات توسعه، و همچنین دسترسی خوب به بازار، اعتبار و منابع است.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی منابعیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خرداو ۱۳۹۳

شکل ۳- افزایش تقاضای آب

۵.۲.۴. استفاده بهینه از منابع طبیعی

اثرات زیست محیطی کشاورزی، ماهیگیری، فرآوری و تولید مواد غذایی، ذخیره‌سازی، حمل و نقل، خرده فروشی، مصرف و دفع زباله، اثرات منفی افزایش استفاده از آب و زمین، می‌تواند به فرسایش و تخریب خاک، از دست دادن تنوع زیستی و همچنین انتشار گازهای گلخانه‌ای منجر شود. تولید مواد غذایی به تمام این اکوسیستم وابسته است بنابراین حفاظت از آن‌ها ضروری است. کشاورزی نیاز به استفاده بهینه از منابع طبیعی - به ویژه آب و زمین - از طریق نوآوری و حفاظت دارد. لذا برای دستیابی به افزایش عملکرد و تولید پایدار محصولات کشاورزی و مواد غذایی پیشرفت در فن‌آوری و نوآوری مورد نیاز خواهد بود. برای محافظت از محیط زیست، بسیاری از رشد در تولید مواد غذایی باید با افزایش بازدهی و بهره‌وری به جای استفاده از زمین‌های اضافی است.

۵- امنیت غذایی در فرهنگ بومی و اسلامی

ایران از نظر امنیت غذایی، کشوری مستعد است که سیاست‌گذاری صحیح در مدیریت تولید و ایجاد ظرفیت‌های رقابتی منطقی با جهت‌دار کردن یارانه‌ها به سمت امنیت غذایی را می‌طلبد. البته در کنار این موضوع باید راهکارهای استفاده بهینه از منابع آب و خاک و

بحث واردات نیز به صورت علمی مورد بررسی قرار بگیرد. امروزه واردات، کمبود عرضه، فقدان فناوری‌های جدید، کاهش سرانه اراضی کشاورزی و مسائل متعددی چون کمبود سرمایه‌گذاری، پدیده جهانی شدن شرایط کشاورزی و... امنیت غذایی کشورهای در حال توسعه‌ای چون ایران را با مسائل متعددی روبه‌رو کرده است. تأمین امنیت غذایی، یکی از شروط تحقق امنیت ملی و از ارکان توسعه اقتصادی است. لذا امنیت غذایی در ایرانی که تلاش می‌کند به توسعه‌یافتگی نایل شود، امری بسیار مهم است. ضربه پذیری امنیت غذایی کشورمان با برنامه‌ریزی اصولی و مدیریت صحیح در این بخش قابل پیشگیری است. وضعیت امنیت غذایی در کشور نشان می‌دهد که تهدیدها و فرصتهایی در رابطه با امنیت غذایی در هر سه مولفه موجودی غذا، دسترسی به غذا و استفاده از غذا وجود دارند (جدول ۱).

جدول ۱- فرصت‌ها و چالش‌های امنیت غذایی کشور

فرصت‌ها	چالش‌ها
تنوع اقلیمی و اکولوژیکی جهت توسعه فعالیت‌های کشاورزی	خشکسالی
وجود ذخایر بالقوه آبریزان در کشور و وجود منابع آبی گسترده جهت تولید آبریزان	خالی شدن روستاها از سکنه
وجود اراضی مستعد کشاورزی که از ظرفیت کامل آن‌ها استفاده نمی‌شود.	ضایعات گسترده مواد غذایی
تکمیل پروژه‌های سدسازی جهت مهار آب‌های سطحی	کارایی پایین مدیریت بخش کشاورزی
استفاده از نیروی جوان فارغ‌التحصیلان رشته‌های کشاورزی	مکانیزاسیون ضعیف بخش کشاورزی
سرمایه‌گذاری بخش خصوصی در کشاورزی	الگوی مصرف نامناسب گندم و نان
بازدهی نسبتاً بالای سرمایه در بخش کشاورزی	کمبود سیلوها و سردخانه‌های نگهداری مواد غذایی
گسترش سیلوها و سردخانه‌های مواد غذایی	الگوی تغذیه نامناسب
توسعه روستایی و کشاورزی و صنایع تبدیلی وابسته	عدم وجود و اجرای برنامه‌های کلان توسعه
افزایش عملکرد محصولات اساسی غذایی	عدم استفاده از فناوری‌های نوین
ذخیره بالای ماه‌های رویش در کشور	کند بودن اجرای برنامه‌ها
هدف‌گذاری درست پارانه‌ها و اعتبارات	دیرکرد پرداخت‌ها و در نتیجه کاهش انگیزه کشاورزان

استفاده از فرصت‌های موجود و برون رفت از چالش‌های امنیت غذایی در کشورمان علاوه بر برنامه‌ریزی و مدیریت صحیح و مبتنی بر واقعیات موجود و آمارهای دقیق نیازمند تقویت زمینه‌های فرهنگی به ویژه در بحث ضایعات، اصلاح الگوی مصرف، جلوگیری از اسراف و... می‌باشد. این امر مستلزم آشنایی نحوه نگرش فرهنگ اسلامی به پدیده امنیت-

غذایی است. در فرهنگ اسلامی امنیت دارای مفهوم گسترده بوده و شامل تمامی ابعاد زندگی و حوزه‌های سیاسی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و امنیت داخلی و خارجی می‌شود. در قرآن کریم از امنیت غذایی به عنوان یکی از نعمت‌های بزرگ الهی یاد شده است.

۱.۵. شکرگزاری از نعمات الهی عامل تداوم امنیت غذایی در جامعه اسلامی

آیات ۱۱۴-۱۱۲ سوره مبارکه نحل منطقه آبادی را مثال زده که ساکنانش با اطمینان در آن زندگی کرده و هرگز دچار کمبود و به تبع آن مهاجرت نمی‌شدند و این قریه آمنه و مطمئن به گونه‌ای بود که روزی مورد نیاز مردمش به طور وافر از هر مکانی به سوی آن‌ها می‌آمد. اما سرانجام این مردم کفران نعمت خدا کردند و خداوند لباس گرسنگی و ترس بر آن‌ها پوشانید و دچار عذاب الهی شدند. تدبیر در این آیات می‌تواند در آسیب شناسی کشاورزی و علل عدم امنیت غذایی، قحطی و گرسنگی در جوامع مورد توجه قرار گیرد. بنابراین می‌توان به نقش محوری آموزه‌های وحیانی به عنوان عامل مهم و اصلی در افزایش امنیت غذایی و شکوفایی اقتصادی و یا کمبودها و قحطی‌ها و فشارها و تنگناهای اقتصادی اشاره کرد.

۲.۵. امنیت غذایی تابعی از توسعه کشاورزی

از آیات ۲۹-۲۲ سوره دخان، ۹ روم و ۱۲ نوح، می‌توان چنین برداشت کرد که توسعه اقتصادی و افزایش توان تولید، خصوصا تولیدات کشاورزی نشانگر و شاخصه پیشرفت یک جامعه بوده اما چنین جامعه‌ای در صورتی رستگار می‌شود که تسلیم حق بوده و برنامه الهی را که توسط پیامبرانش آمده گردن نهاده در غیر این صورت دچار خشم الهی خواهند شد. لذا توسعه مادی و اقتصادی و توسعه فرهنگ دینی در یک جامعه توحیدی به منزله دو بال پروازند که هر یک مکمل دیگری است.

۳.۵. تولید مدبرانه و آگاهانه

در آیه شریفه ۳۵ از سوره مبارکه یس شرط تنعم از نعمت تغذیه، کار و تلاش برای تولید آن ذکر شده است. از دو آیه ۴ رعد و ۱۱ نحل نیز می‌توان چنین استنباط کرد که تولید غذا باید با عقل معاش، نگاه و دانش تجربی صورت پذیرد. آیه ۴۷ سوره مبارکه یوسف، برنامه و مدیریت حضرت یوسف (ع) در جلوگیری از قحطی مصر را متذکر می‌شود.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی مفاهیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

اردیبهشت و خرداد ۱۳۹۳

در این آیه می‌توان لزوم نگاه کلان به امنیت غذایی در جامعه، برنامه‌ریزی و مدیریت منابع غذایی را درک کرد. قطعاً تولیدی ثمربخش خواهد بود که براساس برنامه‌ریزی زمان‌بندی شده و محاسبات مدیریتی باشد.

۴.۵. عدم وابستگی به غیر مسلمانان در تامین غذا

از آیه ۶۱ سوره مبارکه بقره به خوبی استفاده می‌شود که در دنیای امروز که استعمارگران غربی در دنباله فرعونیان تاریخ قرار گرفته، وارث آن‌ها گشته و همواره سعی کرده‌اند نفوذ استثماری خود را بر سایر ملل بالاخص کشورهای اسلامی با تزویر و ترفند محقق سازند، جامعه اسلامی نباید در هیچ مرحله‌ای چه در تامین منابع غذایی و چه در قالب فرهنگ تغذیه خود وابستگی داشته باشد.

۵.۵. امنیت غذایی زمینه‌ساز فرهنگ دینی

در آیه ۴ سوره مبارکه قریش، خداوند در مورد این قبیله فرموده که آن‌ها را از گرسنگی نجات داد و از ناامنی‌های رهایی بخشید، در حالی که در آیه ۳ این سوره علت بخشیدن این نعمات را ایجاد زمینه برای عبادت خدا ذکر کرده است، لذا امنیت غذایی به علاوه امنیت اجتماعی زمینه‌ساز فرهنگ دینی در جامعه توحیدی می‌باشد.

۶.۵. توزیع عادلانه غذا در جامعه اسلامی

آیه ۱۴۱ انعام پس از ذکر آفرینش باغ‌ها برای انسان به طور خاص از محصولات دارای اهمیت اقتصادی و تغذیه‌ای برای انسان نام برده و تفاوت و تنوع این نعمات الهی را متذکر می‌شود. سپس پروردگار می‌فرماید میوه آن‌ها هنگامی که به ثمر نشست بخورید ولی فراموش نکنید که به هنگام چیدن حق آن را باید ادا کنید. از آیه مذکور چنین می‌توان استنباط کرد که داشتن برنامه‌های کلان اجرایی و سازماندهی شده برای توزیع عادلانه تمامی مواهب اقتصادی نظیر غذا، بین اقشار مختلف جامعه اسلامی خصوصاً اقشار محروم از ضروریات جامعه اسلامی است.

۷.۵. مصرف بدون اسراف

در انتهای آیه ۱۴۱ انعام می‌فرماید "و لا تسرفوا انه لا يحب المرفین" و نیز در آیه ۳۱ اعراف "و کلووا و اشربوا و لا تسرفوا انه لا يحب المرفین"، لذا امنیت غذایی در جامعه اسلامی با تأمین شدن غذای مورد نیاز واقعی حاصل شده و تغذیه تجمل‌گرایانه در اسلام جایی ندارد.

۸.۵. ساز و کارهای زیست محیطی

قرآن تباهی در محصولات و فرآورده‌های زمینی را به سبب رفتارهای فسادانگیز بشر و تاثیرات مخرب و زیان‌بار محیط زیستی و شیوه نادرست بهره‌گیری از منابع می‌شمارد و بیان می‌دارد که آدمی با تصرفات نادرست خویش که بیرون از دایره شکر عملی است موجب می‌شود تا از زمین و محیط زیست به درستی بهره گرفته نشود و موجبات کاهش فرآورده‌ها و تولیدات زمینی شود.

خداوند در آیه ۱۴ سوره روم می‌فرماید فساد در خشکی و دریا به سبب فعالیت‌ها و دستاوردهای نادرست بشر ظاهر شده است؛ به دنبال این تباهی و فساد در محیط‌زیست است که ما برخی از مشکلات و مصیبت‌ها را به آدمی می‌چشانیم تا شاید در رفتار خویش تجدیدنظر کرده و از ادامه روش‌های نادرست برخوردار با محیط‌زیست دست بردارند و براساس اصول اخلاقی و هنجاری و قوانین طبیعی و سنت‌های الهی عمل کنند و از انجام فعالیت‌هایی که محیط‌زیست را آلوده و موجبات تباهی آن می‌شوند خودداری کنند.

قرآن کریم با بیان شرایط جامعه ایده‌آل اسلامی، بر ساز و کارهای مختلف و بهره‌گیری از آن‌ها در افزایش شکوفایی اقتصادی، تضمین امنیت غذایی و آرامش روحی و روانی فردی و جمعی تأکید نموده، مؤلفه‌ها و شاخصه‌های جامعه پیشرفته و متعالی و در حال ارتقای مادی و معنوی اسلامی را ارائه می‌دهد. ملاحظه در آموزه‌های اسلامی، نکات بسیار ظریفی را در تمامی زمینه‌ها از جمله زمینه امنیت غذایی روشن می‌سازد. لذا مفاهیم عمیق و فراگیر آن برای کلیه نسل‌ها و در همه زمان‌ها و تحولات اجتماعی و سیاسی قابل تطبیق، و دستوری است راهبردی و استراتژیک برای تاریخ و امت اسلامی و چراغ راهی است تا جامعه از اقتدار برخوردار و هشیار باشد و در هر وضعی اسباب و ادوات لازم را برای پیشرفت و عزت فراهم نماید و این رسالت بزرگ و مسؤولیت خطیر را با توجه به نیازها و ضرورت‌های زمان تدارک ببیند.

۶- امنیت غذایی در برنامه چهارم توسعه

در سند چشم‌انداز بیست ساله و برنامه چهارم توسعه کشور، بر خورداری جامعه از «امنیت غذایی» به عنوان یکی از مهم‌ترین اهداف سیاسی کلان کشورمان مد نظر قرار گرفته است. آمارهای جدید در ارتباط با میزان امنیت غذایی در برنامه چهارم در ایران حاکی از آن است که بهبود شاخص ضریب امنیت غذایی جامعه در کالاهای اساسی به میزان ۹۲ درصد، از اهداف کمی این برنامه می‌باشد. اما متأسفانه در حال حاضر امنیت غذایی در کشور کمتر از ۱۴ درصد است و این امر به چالش بزرگی تبدیل شده است. به طوری که با توجه به مصرف روزانه سه هزار کیلوکالری توسط هر فرد در جامعه، برای تامین امنیت غذایی کشور وابستگی شدیدی به واردات محصولات استراتژیک کشاورزی از جمله گوشت، گندم، جو، برنج، ذرت، شکر، روغن و... وجود دارد. علاوه بر خروج ارز کلان از کشور به علت واردات بی رویه و کارشناسی نشده، تامین امنیت غذایی بدون توجه به ایمنی آن و واردات محصولات کشاورزی آلوده، مشکلات عدیده‌ای را برای سیستم سلامتی کشور ایجاد می‌نماید. لذا نباید به بهای تامین امنیت غذایی اجازه ورود محصولات ناسالم به چرخه غذایی کشور داده شود.

مهم‌ترین هدف تعیین شده در برنامه چهارم توسعه کشور دستیابی به خودکفایی محصولات اساسی کشاورزی بود که نه تنها به پیش‌بینی‌ها نرسید بلکه نسبت به سال شروع برنامه نیز ۱۰ درصد کاهش یافت. براین اساس ضریب خودکفایی محصولات کشاورزی از ۸۴/۹۷ درصد در سال ابتدای برنامه به ۷۶/۴۴ درصد رسید. این در حالی است که در چهارمین برنامه توسعه‌ای کشور خودکفایی صد درصد در تولید گندم، جو، برنج، ذرت، شکر و همچنین خوداتکایی ۷۰ درصدی در تولید دانه‌های روغنی پیش‌بینی شده بود.

میزان تولید و واردات محصولات اساسی کشاورزی طی برنامه چهارم توسعه بیانگر رشد وابستگی کشورمان به بازارهای بین‌المللی و عدم تحقق اهداف برنامه چهارم به ویژه در تولید محصولات زراعی است. رشد سالیانه پیش‌بینی شده برای برنامه چهارم در محصولات کشاورزی ۶/۵ درصد منظور شده که میزان تحقق آن در کل محصولات کشاورزی ۱/۴۴ درصد برآورد شده است. در مقابل میزان واردات در سال اول برنامه ۸۶۷۴ هزار تن با ارزش ۳۲۰۱ میلیون دلار بوده که در سال آخر برنامه به رقم ۱۸۴۰۴ هزار تن با ارزش ۸۵۱۸ میلیون دلار رسیده است. بررسی تغییرات سرانه واردات محصولات کشاورزی طی

سومین کنفرانس اکلوی اسلامی ایرانی - شیرفت

واکاوی مفاسیم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارت ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی - شیرفت

اربدیشت و خرداو ۱۳۹۳

سال‌های ۱۳۶۸ تا ۱۳۹۰ حاکی از آن است که متوسط سرانه واردات این محصولات طی برنامه‌های اول توسعه حدود ۱۴۳ کیلوگرم، در برنامه دوم حدود ۱۶۱ کیلوگرم و در برنامه سوم ۱۵۷ کیلوگرم بود، اما این میزان در برنامه چهارم به بیش از ۱۹۱ کیلوگرم افزایش یافت. این زنگ خطر بیان کننده این واقعیت است که خودکفایی محصولات اساسی کشور به صورت جدی مورد تهدید قرار گرفته است.

- از مهم‌ترین علل کاهش ضریب امنیت غذایی در برنامه چهارم توسعه عدم اجرای صحیح و به موقع و پایبندی به قوانین تدوین شده در رابطه با امنیت غذایی و از دست دادن فرصت‌های موجود می‌باشد.
- در حال حاضر بهره‌برداران و کشاورزان در کشور عمدتاً مسن (متوسط سنی حدود ۵۳ سال) هستند و از سوی دیگر علاقه و رغبت قشر جوان برای فعالیت در عرصه‌های کشاورزی کاسته شده است. هم‌چنین تقسیم زمین‌های کشاورزی به قطعات کوچک و یا تبدیل آن‌ها به مناطق مسکونی، ویلا و... از سوی وراث منجر به کاهش بهره‌وری زمین و تولید محصول می‌گردد.
- شرایط اقلیمی و زیست محیطی، کمبود آب و آلودگی آن، آلودگی هوا و ریزگردها، تخریب زمین‌های کشاورزی و جنگل‌ها، احداث صنایع در نزدیکی اراضی کشاورزی از دلایل کاهش محصولات زراعی است.
- عواملی نظیر نارسایی سرمایه‌گذاری در بخش کشاورزی، عدم استفاده از تکنولوژی‌های نوین، ساختار نامناسب و ناکارآمد منابع انسانی، واردات بی‌رویه و کاهش قدرت رقابت در بازارهای بین‌المللی، پایین بودن نرخ بهره‌وری، مصرف بالای انرژی و عدم تعادل در رابطه مبادله بخش کشاورزی با سایر بخش‌های اقتصادی از عوامل مؤثر بر روند کاهش تولیدات بوده است.
- علت اصلی واردات بی‌رویه طی برنامه چهارم توسعه، افزایش درآمدهای نفتی از یک سو و ضعف مدیریت کلان در ایجاد یکپارچگی و تعامل بین اجزای بدنه سیاست‌گذاری در عرصه تولید و واردات محصولات کشاورزی، از سوی دیگر بوده است. برآیند این عوامل، کاهش قدرت رقابت محصولات کشاورزی تولید داخل در مقابل کالاهای وارداتی، کاهش درآمد کشاورزان و ایجاد

- درآمد سرشار برای گروه معدودی از واردکنندگان این محصولات طی چند سال اخیر بوده است.
- سهم بخش کشاورزی از بودجه‌های عمرانی کشور نیز روند کاهشی داشته است. این شاخص به طور میانگین در برنامه سوم ۹/۲ درصد و در برنامه چهارم ۵/۴ درصد بوده است.
  - از دیگر علل عمده کاهش امنیت غذایی در ایران روند صعودی قیمت مواد غذایی می‌باشد، این در حالی است که بانک جهانی از کاهش ۱۲ درصدی قیمت غذا نسبت به زمان مشابه در سال ۲۰۱۲ خبر داده است. مدیریت بهینه کشورهای توسعه یافته و پرداخت یارانه به کشاورزان باعث کاهش قیمت نهایی تولید در این کشورها شده است، در حالی که در کشورمان روندی معکوس طی می‌شود. به طوری که علاوه بر قیمت بالای نهاده‌هایی مانند کود، سم و بذر و در نظر نگرفتن بسته حمایتی برای کشاورزی؛ در بحث هدفمندی یارانه‌ها نیز بخش کشاورزی مثل سایر بخش‌ها سوخت را با قیمت بالا تهیه می‌کند. لذا قیمت نهایی محصول کشاورزی که در کشورهای توسعه یافته کار می‌کند به شدت کمتر از ایران است و متأسفانه در این میان هم کشاورز که تولید کننده است متضرر می‌شود و هم مصرف کننده که باید تولید را با قیمت گرانی تهیه کند.
  - علی‌رغم اینکه قیمت نهایی تولید بالا می‌رود واسطه‌ها روی زمین قیمتی را به کشاورز پیشنهاد می‌کنند که هیچ صرفه اقتصادی ندارد و کشاورز مجبور است محصولش را به قیمت بسیار نازلی بفروشد. واسطه‌ها محصولی را که به قیمت بسیار پایین خریداری کرده‌اند با قیمت چندین برابر به نفر بعدی منتقل می‌کنند تا به دست مصرف کننده برسد و مصرف کننده ناچار است علاوه بر قیمت تمام شده بالای محصول سود کاذبی که دلالت دریافت می‌کنند را هم پرداخت کنند و عملاً هزینه هنگفتی را بر دوش مصرف کننده تحمیل می‌کند.

تمامی این موارد در مجموع باعث می‌شود تا هم امنیت تولید از بین برود و به تولید بخش کشاورزی در واقع به تولید غذا و و امنیت غذایی آسیب جدی وارد شود و از طرف دیگر امنیت ذهنی مصرف کننده نیز برای تهیه مواد غذایی دچار آسیب شود.

۷- نتیجه‌گیری و پیشنهادات

امروزه بحث امنیت غذایی به یکی از مهم‌ترین مباحث همه کشورهای جهان اعم از ثروتمند و فقیر تبدیل شده که برای دستیابی به آن از تدابیر گسترده‌ای استفاده می‌کنند. در جهانی که مخاطرات و بی‌اطمینانی‌های ناشی از تحولات خارج از اختیار، به ویژه بحران مواد غذایی رو به افزایش است، امنیت غذایی در سطح کلان یک اولویت اساسی برای امنیت ملی کشورمان می‌باشد که از طریق توسعه کشاورزی و افزایش عرضه مواد غذایی منجر به تقویت ضریب خودکفایی، کاهش قیمت مواد غذایی، گسترش دسترسی به مواد غذایی و سهم‌بری عادلانه گروه‌های آسیب‌پذیر و کم درآمدتر کشور و در نهایت امنیت غذایی پایدار در سطح فرد و خانوار خواهد شد. تامین امنیت غذایی پایدار در کشور مستلزم داشتن یک استراتژی امنیت غذایی ملی پویا، کارآمد و با برنامه جدی و زمان‌بندی مناسب و حرکت جهادی است که ترکیبی از سیاست‌هایی ذیل می‌باشد:

- حداکثرسازی توان نیازهای غذایی جامعه از منابع داخلی و صدور مازاد محصولات کشاورزی.
- تنظیم الگوی تولید متناسب با پهنه‌بندی اقلیمی، کاربری اراضی، توپوگرافی و قابلیت‌های منطقه‌ای سرزمین در راستای کاهش هزینه‌های تولید.
- کاهش واردات محصولات اساسی استراتژیک غذایی موردنیاز جامعه از طریق افزایش تولید از منابع داخلی.
- ارتقای جایگاه ایران در تولید و تجارت محصولات کشاورزی جهان با بهبود کیفی تولیدات و افزایش قدرت رقابت‌پذیری در بازارهای منطقه‌ای و جهانی.
- بهبود کیفی ترکیب نیروی انسانی شاغل بخش کشاورزی کشور با به‌کارگیری نیروهای تحصیل کرده و جوان به منظور سرعت بخشیدن به روند انتقال فن‌آوری‌های جهانی به ایران.

سومین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی معایم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارديبهشت و خرداد ۱۳۹۳

- تولید محصولات صنعتی با مزیت نسبی بالا از طریق تغییر، تحول و گذار از کشاورزی معیشتی به کشاورزی علمی و تجاری.
- توسعه کمی و کیفی زیرساخت‌های مربوط به فن‌آوری‌های نوین (بیوتکنولوژی، نانوتکنولوژی، اطلاعات، ارتباطات، ماهواره‌ها، آموزش‌های مجازی و...)
- بازنگاری در ترکیب عوامل تولید کشاورزی در راستای ارتقاء بهره‌وری ملی و دستیابی به الگوی بهینه تولید.
- تکمیل زیربناها و تأسیسات فنی آبیاری مکمل طرح‌های سرمایه‌گذاری ملی و توسعه تحقیق و پژوهش و بهبود فرآیند ترویج و آموزش اصول و مبانی علمی بهره‌وری آب.

فهرست مراجع

- خداد کاشی، ف. و حیدری، خ. ۱۳۸۳. برآورد سطح امنیت غذایی خانوارهای ایرانی بر اساس شاخص AHFSI. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال دوازدهم. (۴۸): ۱۷۲-۱۵۵.
- فتحی، ه. ۱۳۸۲. کشاورزی در جهان به سوی ۲۰۱۵-۲۰۳۰. مؤسسه پژوهش‌های برنامه ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- قاسمی، ح. ۱۳۷۳. تعاریف و مبانی نظری غذایی، مجموعه مقالات ویژه نامه امنیت غذایی. فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه. مؤسسه پژوهش‌های برنامه‌ریزی و اقتصاد کشاورزی.
- مهرابی بشرآبادی، ح. و موسوی محمدی، ح. ۱۳۸۸ الف. آثار سیاست‌های حمایتی بخش کشاورزی بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران. اقتصاد کشاورزی و توسعه. سال هجدهم. (۷۰): ۱۹۲-۱۷۵.
- مهرابی بشرآبادی، ح. و موسوی محمدی، ح. ۱۳۸۸ ب. بررسی اثر آزادسازی تجاری بر امنیت غذایی خانوارهای روستایی در ایران. فصلنامه روستا و توسعه. سال دوازدهم. (۲): ۱۳-۱.
- Awin, N (2002). The Role of Partnership in Capacity Building in Public Health Nutrition - Experience of Malaysia. Mal J Nut, 8(1), pp.99-107.
- Babatunda R B, Qaim M. 2010. Impact of off-farm income on food security and nutrition in Nigeria. Journal of Food Policy. 35: 303-311.

سومین کنفرانس اکلوی اسلامی ایرانی پیشرفت

واکاوی معایم و نظریه‌های رایج توسعه و تجارب ایران و جهان: به سوی نظریه اسلامی ایرانی پیشرفت

ارده‌بشت و خردلو ۱۳۹۳

- Bashir M Kh, Schilizzi S, Pandit R. 2012. The determinants of rural household food security on the Punjab, Pakistan: an econometric analysis. School of Agricultural and Resource Economics.
- Evans A. The Feeding of the Nine Billion Global Food Securities for the 21st Century. The Royal Institute of International Affairs Chatham House. London ,2009 pp;6-10
- Hammond, R. Dubé, L. A systems science perspective and trans-disciplinary models for food and nutrition security. www.pnas.org/cgi/doi/10.1073/pnas.0913003109 in March 30, 2012
- United States Government Accountability Office (2011) *intersectoral food assistance, better nutrition and quality control can further improve intersectoral food assistance, better nutrition and quality control can further improve*